

9. Vladimir, Archbishop of Tashkent and Middle Asia (2000), *Orthodoxy and Islam: confrontation or friendship?*, Tashkent, 64 p. (rus).
10. Vladychenko L. (2008), "Reality" of interreligious dialogue, *Science and religion: perspectives of dialogue in the modern world*, Volgograd, pp. 13-18 (rus).
11. Zhuravskiy A. (2010), *Orthodox missionary between Russian Muslims, Russia and the Muslim world: The otherness as a problem*, Moscow, pp. 128-161 (rus).
12. Kurayev A. (2013), *The sword is in the roots of Islam...*, available at: <http://polit.ru/article/2013/04/30/kuraev/> (rus).
13. Maksimov Yu. (2010), *The Challenge of Islam and Orthodox Church*, Moscow, 224 p. (rus).
14. Maksimov Y., Smolyar K. (2008), *The Orthodox study of religions: Islam, Buddhism, Judaism*, Moscow, 304 p. (rus).
15. Interreligious Council of Russia. Main page, available at: <http://interreligious.ru/mezhreligioznyy-sovet-rossii/obschaya-informaciya/> (rus).
16. The answer of the head of the Russian Orthodox Church on the open letter of 138 Muslim theologians (2008), available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/391673.html> (rus).
17. Malashenko A., Filatov A. (2012), *Orthodox Church and the new Patriarch*, Moscow, 415 p. (rus).
18. Silantjev R. (2010), *Islam-Christian Dialogue in Russia in the contemporary age*, *Problems of Philosophy*, 9, pp. 177-184 (rus).
19. Words of His Holiness Patriarch Kirill meeting with the muftis regions belonging to the North Caucasus Federal District, available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2649689.html> (rus).
20. Sysoyev D. (2011), *Islam. The Orthodox view on it*, Moscow, 96 p. (rus).
21. *A Common Word between Us and You. A 5-Year Anniversary Edition*. MABDA. English Monograph Series № 20. The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought (2012), Amman, Jordan, 258 p. (engl).

© Кочергін Володимир

Надійшла до редакції 08.04.2014

УДК 141.7:316.64:32:34"65"

КРАСНОКУТСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР,

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету

ОСОБЛИВІСТЬ ПРОЯВУ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В АНТИЧНУ ДОБУ

У статті досліджено особливості прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості й одночасно із цим - розвитку державотворчої ідеології як специфічного різновиду теоретично обґрунтованої практичної свідомості в античну добу. Установлено, що такий взаємозв'язок в умовах існування соціально неоднорідного суспільства західної цивілізації періоду античності обумовлював взаємодію двох позначених форм суспільної свідомості, що відбувалась у форматі односторонньої дії політичної свідомості на правову свідомість (перша форматна лінія взаємодії) і водночас переважно асиметричного зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість (друга форматна лінія), у чому й полягає найбільш загальна особливість прояву цього взаємозв'язку, а разом із тим і розвитку ідеології державотворення в античну добу.

Ключові слова: *політична свідомість; правова свідомість; ідеологія державотворення; державна влада; античність.*

Постановка проблеми. Осмислення провідної закономірності державотворчого ідеологічного явища, специфіки її прояву на різних етапах історії, зокрема, в античні часи, - невід'ємні фрагменти дослідження проблеми формування ідеології державотворення. Як і будь-який соціальний феномен, що існує в історичному просторі-часі, ідеологія державотворення у своєму розвитку підпорядкована певним закономірностям, кожна з яких постає, як відомо, у формі прояву того чи іншого закону, тобто суттєвого, стійкого, повторюваного, внутрішнього, об'єктивного й необхідного зв'язку всіх предметів і явищ. Орієнтуючись на процесуальну, каузальну природу державотворчої ідеології, ми раніше виявили взаємозв'язок, що існує між двома її складовими - політичною свідомістю й правосвідомістю; з'ясували ха-

рактик цього взаємозв'язку, який зумовлює зміну, розвиток державотворчого ідеологічного явища [3]. Осмислення провідної закономірності останнього, специфіки її прояву на різних етапах історії, у тому числі в часи античності, - невід'ємні фрагменти дослідження проблеми формування означеної ідеології, розв'язання якої, безперечно, сприятиме розбудові справжньої суверенної та незалежної державності, демократичної, соціальної, правової держави в умовах буття сучасного українського суспільства. А отже, з'ясувавши провідну закономірність становлення й розвитку досліджуваного ідеологічного феномена, можемо перейти до аналізу особливостей її прояву на різних етапах історії, розпочавши його, цей аналіз, із часів сивої давнини - античної доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На порозі XXI ст. протягом більш ніж цілого десятиліття проблема ідеології державотворення під кутом зору тих або інших аспектів прямо чи опосередковано час від часу підіймається й розглядається на рівні монографічної літератури (В. Воловик, Л. Губерський та ін.), у дисертаційних дослідженнях (І. Миклашук, М. Плешко та ін.), публікаціях у періодичних фахових виданнях (М. Єнін, О. Хорошилов та ін.), у матеріалах доповідей та виступів на конференціях, у навчальній літературі. При цьому автори відповідних праць, як правило, обходять своєю увагою розгляд особливостей прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості - розвитку ідеології державотворення - на різних етапах історії людства загалом і за часів античності зокрема. Думається, що саме зараз настає час цей недолік виправити, принаймні розпочати його виправляти. Як і раніше, у своїх соціально-філософських пошуках ми спираємось насамперед на мисленнєві теоретичні моделі В. Воловика [8, с. 311-320] і продовжуємо концептуалізувати державотворчу ідеологію як оригінальний різновид теоретично обґрунтованої практичної свідомості, спрямованої на створення якісно нової держави.

Метою нашої соціально-філософської розвідки є дослідження особливості прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості й одночасно із цим розвитку ідеології державотворення як специфічного різновиду теоретично обґрунтованої практичної свідомості в античну добу.

Виклад основного матеріалу. Цілком очевидним є те, що з плином історичного часу в давнину пальма першості в питаннях державного будівництва й формування ідеології державотворення стала переходити від східної цивілізації до її природного партнера на Заході - західної цивілізації. Принагідно зауважимо, що остання за часів античності просувалась шляхом поступу, який у силу низки об'єктивних обставин багато в чому відрізнявся від шляху, що був подоланий у далекій давнині східною цивілізацією. Справа в тому, що специфіка становлення державно-політичного буття й водночас державності в античному світі зумовлювалася значною мірою своєрідними природно-географічними чинниками, які, як у випадку Стародавньої Греції, створювали сприятливі умови для розвитку ремесла, у тому числі металообробки. Широкий розвиток обмінних, торговельних відносин, особливо морської торгівлі, сприяв еволюції ринкового господарства, що прискорено набирала оберти, зростанню приватної власності, а разом із тим розшаруванню античних спільнот на класи й формуванню класичного рабовласницького суспільства, що "...виникло як результат розподілу праці, який породив клас панів і рабів, експлуататорів й експлуатованих" [6, с. 84]. Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин, соціальна диференціація, що посилювалася, обумовлювали поступове формування унікальної полісної політичної системи, у лоні якої цілком природно поставали сильні рабовласницькі держави з республіканською формою правління, яка змогла забезпечити протягом певного історичного часу стабільність розвитку соціально-економічних і політико-правових інститутів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. "Природні умови, - відзначається в окремих джерелах, - вплинули на організацію державної влади в Греції і в іншому відношенні. Гірські хребти й заливи, що розсікали морське узбережжя, де мешкала значна частина греків, виявилися істотною перешкодою для політичного об'єднання країни й тим більш робили неможли-

вим і непотрібним централізоване управління. Таким чином, самі природні бар'єри зумовлювали виникнення численних, відносно невеликих за розміром та достатньо ізольованих одне від одного міст-держав - полісів. Полісна система була однією з найбільш значних, практично унікальних рис державності, що характерні не тільки для Греції, але й для всього античного світу. Географічна й політична замкненість полісу (у материковій частині й на островах) за розподілу праці, що далеко зайшов, робила його залежним від вивезення ремісничих виробів, від ввезення зерна й рабів, тобто від загальногрецької та міжнародної морської торгівлі. Море відігравало величезну роль у житті античного (передусім - грецького) полісу. Воно забезпечувало його зв'язок із зовнішнім світом, з іншими полісами, із колоніями, зі східними країнами тощо. Море й морська торгівля пов'язували в єдину полісну систему всі міста-держави, створювали відкриту загальногрецьку й середземноморську політичну культуру, цивілізацію" [1, с. 131-132].

І далі: "Із точки зору своєї внутрішньої організації античний поліс являв собою закриту державу, за бортом якої залишалися не тільки раби, але й чужаки-іноземці, навіть вихідці з інших грецьких полісів. Для самих же громадян поліс був свого роду політичним мікросмосом зі своїми священними для певного міста формами політичного устрою, традиціями, звичаями, правом тощо. Поліс замінив у давніх греків земельно-общинні колективи, що розпалися під впливом приватної власності, громадянською й політичною общиною" [Там само, с. 132].

Разом із поступом політичного буття, державно-політичної буттєвості й виникненням первісної плеяди рабовласницьких держав західної частини людської цивілізації формувалася й відповідна система загальнообов'язкових правил поведінки, античне рабовласницьке право, що детально регламентувало систему суспільних відносин, які складалися у відповідному соціально неоднорідному, державно-організованому просторі, і стрімко розвивалося, стверджуючись у внутрішніх горизонтах своєї еволюції, кореспондуючись у цілому з тими процесами, що відбувалися в навколишній дійсності, державно-політичній матерії. "Розвиток права в античних Греції та Римі здійснювався в рамках окремих полісів, і рівень розвитку демократичних інститутів в окремих містах-державах знаходив своє відображення й у праві. Ствердження полісної системи мало результатом активізацію правотворчої діяльності та її поступове звільнення від релігійно-міфологічної оболонки. На зміну неписаним звичаям, тлумачення яких нерідко довільно здійснювалось світською або грецькою аристократією, приходить закон, що має світський характер і виражений зазвичай у письмовій формі. Право в античному світі, таким чином, постає у своєму чистому вигляді як авторитетний та обов'язковий регулятор полісного життя, позбавлений будь-якої містичної чи релігійної сили" [1, с. 135].

Тут доречно відзначити, що розвиток права й утвердження законодавства в античну добу відбувалися в загальному тренді кодифікації правових звичаїв, що склалися в більш далекі часи, у руслі якої відбувалася одна з найперших кодифікацій права, яку проводив Залевк у Локрах, проходила кодифікація Харонда у Катані, поставали закони Драконта в Афінах тощо. Із плином часу в афінському місті-державі славнозвісними реформами Солона й Клісфена (VI ст. до н. е.) були закладені підмурки нової демократичної конституції

Афін, що передбачала процедуру прийняття законів Народними зборами. До речі, у Стародавньому Римі Закони XII таблиць (V ст. до н. е.), що склалися із творчо перероблених правових звичаїв, також передбачали правило, згідно з яким законодавчим актом (законом) вважалось рішення Народних зборів. Поступово в центральних, знакових містах античного світу (Афінах, Римі) стверджувалась демократична система законодавства, належні правовідносини, що їй відповідали, закріплювалась провідна роль права в упорядкуванні суспільно-політичної життєдіяльності того чи іншого полісу, вкорінювались його характеристики як доречного, розумного й справедливого цивілізаційно-нормативного регулятора життя полісної громади, держави-міста, а разом із тим поставала до життя своєрідна правова державність - із відповідним рівнем політичної та правової культури, - благами й преференціями якої, ясна річ, не могли користуватися раби й іноземці. Її загальний дух, зв'язаність держави й державно-організованого люду законом, правом вдало передають концепти практично всіх славетних репрезентантів державотворчої думки тих далеких часів, зокрема, і давньогрецького філософа Платона, який серед іншого висловив таку тезу: "Там же, де закон - владица над правителями, а вони - його раби, я вбачаю спасіння держави й всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги" [7, с. 474]. Із плином часу, його давньоримський колега Цицерон, творчо доопрацювавши теоретичні мисленнєві моделі своїх попередників, у тому числі й славнозвісних платонівських концепти, прямо вказав на те, що "...державна є надбання народу, а народ не будь-яке поєднання людей, зібраних разом яким би то не було чином, а поєднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів" [9, с. 78]. Тому швидше за все "не випадково, що саме в римському суспільстві, де закони розглядалися здавна як священні, була вироблена найбільш досконала в умовах стародавнього світу правова система, що мала цілісний й всеохопний характер. Римське право вперше в історії виступило у якості системного, ретельно розробленого, власне правового утворення. Класичне римське право - це вершина в історії права античності й стародавнього світу в цілому. Воно є одним із величніших надбань античної культури, вплив якого на наступний розвиток європейського права й цивілізації важко переоцінити. Воно набуло певною мірою позачасовий, позаісторичний характер" [1, с. 136-137].

Безумовно, як і в разі прадавніх суспільств Сходу, своєрідність політичного буття й правової буттєвості Стародавньої Греції та Стародавнього Риму визначали в кінцевому рахунку якісну специфіку політичної свідомості й правосвідомості античного світу, що відображали відповідні сегменти (політичний та правовий) навколишньої об'єктивної реальності, суспільної дійсності західної цивілізації тих часів, цементуючи в ідеальних політико-правових формах, суб'єктивних образах цієї дійсності підвалини стрімко зростаючого рабовласницького суспільства. "Поліс не тільки фундамент політичних теорій, - пише М. Михальченко, - але й основа всіх систем цінностей рабовласницького суспільства (у всякому разі на території Європи). Навіть політична ідеологія давнього Риму періоду імперії не виходила за межі системи цінностей римської громадянської общини, хоча й такої, що перетворилася у велику імперіалістичну державу" [6, с. 85-86]. Далі в цьому ж контексті дослідник стверджує: "...у полісі народилися, розвивалися й дісталися у спадок людству багато політичних

ідей, що стали загальнолюдським надбанням. Можна вказати на три найбільші політичні ідеї - ідея громадянина суспільства, ідея демократії та ідея республіканізму. Усвідомлення себе членом громадянського суспільства, своїх прав та обов'язків, почуття громадянського обов'язку, відповідальності перед колективом общини, почуття співпричетності до життя всієї общини, визнання суспільної думки як вирішального регулювального фактора суспільного життя тощо - усе це було притаманно громадянину полісу. У полісі вперше в історії (наскільки відомо з письмових джерел) виникло уявлення про народне право й народовладдя як причетність кожного громадянина до прямої участі в управлінні (народні збори) або через представницькі органи влади, обов'язковість участі кожного громадянина в суспільному житті і т. ін. - ось сутність ідеї демократії, що зародилася в рабовласницькому полісі й втілювалась у формі правління. У полісі вперше в історії зародилася й розвивалася ідея республіканізму, тобто принцип виборності всіх органів управління й підзвітності органів управління народу, колегіальність управління й чіткі строки діяльності виборних осіб. Ця ідея в полісі завжди протиставлялася як позитивна ідеї негативній - монархії та деспотизму, як і відповідним їм формам правління. Зрозуміло, як ці ідеї, що зародилися в полісі, так і політичні реальності, а саме: ідеї, що втілювалися в принципах політичного життя, мали цінність лише для вільних громадян... У полісах уперше народилися політичні вчення, що намагалися представити життя суспільства в загальній, систематизованій формі як цілісного організму" [Там само, с. 86-87].

Зазвичай цілком слушно підкреслюється, що багатоманітність політичного досвіду, накопиченого в державах-полісах, стимулювало на теренах античного світу, зокрема, на грецьких землях, теоретичні узагальнення практики здійснення влади й створення політичних теорій, учень, у яких підіймалися проблеми виникнення держав, їх класифікації, найліпшої форми державного устрою тощо. Поряд із цим правова думка Стародавньої Греції постійно зверталась до порівняльного вивчення законів, які встановлювали в полісах перші законодавці (Лікурґ - у Спарті, Солон - в Афінах) [2, с. 43].

Осмислюючи горизонти політичної свідомості й правосвідомості часів античності, слід погодитись у цілому з тезами, що політико-правові вчення Стародавнього Риму й Стародавньої Греції, які у своїх концептуальних вимірах передають загальну суть, специфіку означених форм суспільної свідомості, мали багато спільного. Зокрема, "схожість політичної думки давніх греків та римлян визначалась не тільки тим, що ідеологічні концепції в цих країнах формувалися на основі однотипних соціально-економічних відносин, але й глибокою наступністю в розвитку їхньої культури. Стародавній Рим, що довгий час залишався на периферії античного світу, змушений був підтягуватися до рівня передових полісів Греції, переймати її культуру" [Там само, с. 64].

В умовах еволюції політичного буття, необхідності творення стародавніх державних конструкцій в античному світі, як і на безмежних просторах Стародавнього Сходу, закономірно відбувалась взаємодія політичної та правової свідомості, обумовлюючи утворення й ствердження ідеології державотворення, якою керувалися будівничі перших-ліпших державних утворень, доволі розпорознених, але ж системно пов'язаних між собою міст-держав античності - "колиски" державності західної цивілізації. Очевидно, що така взаємодія протікала,

з одного боку, шляхом одностороннього впливу політичної свідомості на правосвідомість, а з іншого боку, переважно шляхом асиметричного зворотного впливу правової форми суспільної свідомості на політичну її форму. На тлі поступу державно-політичної буттєвості провідні політичні актори й водночас ключові суб'єкти права античного соціально-неоднорідного суспільства досягають вищих рівнів політичної та правової самосвідомості та з об'єктивною необхідністю ініціюють, патронують, проводять ідеологічно-державотворчу діяльність як політичного змісту, так і правового. Конкретні результати такої діяльності зберігають концепти Антифонта, Аристотеля, Гіппія Елідського, Горгія, Демокріта Абдерського, Платона, Полібія, Протагора, Цицерона та інших славетних античних мудреців, із яких склалися оригінальні державотворчі концепції, що обґрунтовували необхідність розвитку, ствердження рабовласницького суспільства й побудови відповідного державного організму, суміжного з ним по духу. На тлі ініційованої політичної ідеологічно-державотворчої діяльності активізується політична свідомість як утворююча складова процесу формування ідеології державотворення й причина в державотворчому ідеологічному каузальному соціально-духовному відношенні, а разом із тим цілком природно з'являється політичний державотворчо-ідеологічний стан конкретно-історичного рабовласницького суспільства західної цивілізації періоду сивої давнини. Наявність цього факту з об'єктивною необхідністю спричиняє активність правосвідомості як перетворюючої наслідкової складової вказаного процесу, що в той же час виступає наслідком вищезначеного соціально-духовного відношення, а разом з нею (такою активністю) й появу правового державотворчо-ідеологічного стану названого суспільства, у серцевині якого закріплювались цивілізаційні підмурки західної рабовласницької держави, яка, до речі, протягом певного часу свого існування (у часи розквіту античного світу) мала республіканській устрій і змогла набути яскраво виражених демократичних рис державності. Описаний однобічний вплив активізованої політичної свідомості на правосвідомість слід позиціонувати як прояв одностороннього зв'язку між певними сторонами відповідного ідеологічного відношення. При цьому зворотний вплив правової свідомості на політичну, що виступав виявом зворотного зв'язку відповідних форм суспільної свідомості, був в античні часи переважно асиметричним.

Так, на світанку античності, коли з'являлися, розвивалися, розпадалися перші державні форми грецько-римської давнини, що будувалися, існували в умовах досить низького рівня політико-правової культури їх головних архітекторів, пониженої активності правової державотворчо-ідеологічної діяльності, що ними ініціювалася й здійснювалася, зворотній вплив правосвідомості на політичну свідомість був винятково асиметричним, таким, що стримував державотворчі потуги утворюючої складової процесу формування ідеології державотворення, ускладнюючи динаміку, перебіг державотворчого ідеологічного соціально-духовного відношення, державотворчо-ідеологічної взаємодії. Своєрідним відлунням утримання, блокування державотворчого потенціалу політичної свідомості стали перманентні акції соціального протесту, постійна боротьба між шарами античного соціально неоднорідного суспільства, що знаходилося на стадії формування; "загальною рисою полісного життя VII - V ст. ст. до н. е. була боротьба між родовою аристократією, яка переростала в рабовласницьку спадкову знать, і торгово-ремісничими кру-

гами, що утворювали разом з окремими верствами селянства табір демократії" [2, с. 42].

У той же час така боротьба сприяла ствердженню самосвідомості основних прошарків означеного суспільства, його поступу, що привів, урешті-решт, до розквіту античного світу, буття якого відзначилось, як відомо, високим рівнем розвитку соціально-економічних, політико-правових інститутів, піднесенням політичної та правової культури античної громади, що не могло не відбитися, зокрема, на пожвавленні, зростанні активності правової державотворчо-ідеологічної діяльності (найбільш зрілі класичні результати якої сконцентровано в концептах Платона та інших видатних його сучасників) і на зміні характеристик зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість у державотворчо-ідеологічній взаємодії, котрий поступово набуває симетричного характеру. Таким чином, за стародавніх часів у західній цивілізації вперше в історії людства складається ситуація, за якої відбувається симетричний зворотній вплив правової свідомості на політичну в специфічному полі державотворчого ідеологічного каузального соціально-духовного відношення й водночас його поступальний плін, розвиток ідеології державотворення західної рабовласницької держави, що набувала в період апогею античності, а точніше - у часи Класичної Греції (V - IV ст. ст. до н. е.), ознак державотворчої ідеології республіканської рабовласницької державності.

Захід античності, її закономірне земне завершення, неминучий плін у небуття, знов спричинив асиметричність зворотного впливу правової свідомості на політичну свідомість у специфічному форматі державотворчо-ідеологічної взаємодії, що відбувалась у духовних вимірах суспільної свідомості грецько-римської стародавності. Цьому сприяли загальне піднесення й поступове згасання, відхід з історичної авансцени рабовласницької формації, обмеженість природи західного стародавнього рабовласницького суспільства, консерватизм політичної ідеології, що домінувала в ньому, міцно вкорінені контури політичного державотворчо-ідеологічного стану названої спільноти тощо. На тлі цього зазначений зворотній вплив формувався в контексті підвищення ступеня самосвідомості суб'єктів права, що еволюціонували у своєму розвитку, а також активності їхньої ідеологічно-державотворчої діяльності (про що красномовно свідчать ґрунтовні праці Цицерона й давньоримських юристів, знаних і шанованих на всіх наступних етапах історії). Відповідно, рівень самосвідомості носіїв права, правової ідеологічно-державотворчої діяльності, що ними продукувалася, дещо випереджав самосвідомість політичних акторів та їхню відповідну ідеологічну діяльність. За таких обставин правосвідомість, активована політичною свідомістю, нарощувала свій активний стан і чинила інтенсивний зворотній вплив на останню, який залишався переважно без належного новаторського сприйняття нею в силу її певного відставання від рівня розвитку наслідкової перетворюючої складової державотворчого ідеологічного процесуального явища, що виступав як наслідок у відповідному каузальному соціально-духовному відношенні. Позначений вплив за своєю суттю випереджав якісні характеристики сторони цього відношення, що виступала у якості причини, вносячи в її буття певний дисбаланс, порушуючи тим самим природний ритм активізації утворюючої складової вказаного процесу, що логічно призводило до редукації, зменшення державотворчого потенціалу правової форми суспільної свідомості й водночас до ускладнення динаміки державо-

творчого ідеологічного каузального відношення, розгортання відповідного процесу, що не могло не відбитись на розвитку досліджуваної ідеології, що поступово, на заключній стадії античної доби, трансформувалась у державотворчу ідеологію монархічної рабовласницької державності (Римської імперії). Це й виявилось, до речі, своєрідним результатом редукції державотворчих потенцій правосвідомості, а разом із тим і політичної свідомості в пізній античний час.

"Можна виділити два кола ідеологічних уявлень, - доречно відзначать окремі автори, - у яких найбільш яскраво виявилась своєрідність римської політико-правової думки. До першого з них слід віднести зміни в політичній теорії, що обумовлені розвитком відносин приватної власності й рабства. Виникнення великої земельної власності й концентрація багатства, що супроводжувалась поглибленням соціальних конфліктів, поставили панівні класи перед необхідністю посилити правовий захист майнових відносин. Усвідомлення цієї потреби викликало в них підвищений інтерес до правових засобів закріплення свого панування, породжувало уявлення про те, що держава слугує для захисту майна й тримається на згоді громадян відносно права. У творах прихильників рабовласницької знаті загальним місцем стають визначення раба як речі, як "знаряддя, що говорить"... До другого кола слід віднести зміни в політичній теорії, що відображають перебудову державного механізму в епоху імперії, коли республіканська форма правління була замінена промонархічним режимом. Правляча верхівка відмовлялась у цей період від політичних ідеалів, яким слідувала полісна аристократія. Для офіційної ідеології Римської імперії характерні ідеї космополітизму, світового володарювання римлян, а також концепції необмеженої імператорської влади й державний культ правлячого імператора" [2, с. 65].

З огляду на вищевикладене цілком правомірною буде теза про те, що взаємозв'язок політичної та правової свідомості в умовах існування соціально-неоднорідного суспільства західної цивілізації періоду античності обумовлював взаємодію позначених форм суспільної свідомості, що відбувалась у форматі одностороннього впливу політичної свідомості на правову й водночас переважно асиметричного зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість, у чому й полягає найбільш загальна особливість прояву такого взаємозв'язку в далекі античні часи. Указаний формат означеної взаємодії створював оригінальну державотворчо-ідеологічну матрицю, у межах якої закономірно поставала до життя, стверджувалась ідеологія державотворення, формуючи в процесі свого розвитку відповідний вид державотворчого ідеологічного явища, а саме: державотворчу ідеологію західної рабовласницької держави. Цією ідеологією як теоретично обґрунтованою практичною свідомістю й керувалися державотворці античності, носії державної влади, створюючи, перетворюючи, удосконалюючи класичні античні державні форми.

Поряд із цим у період розквіту античності за умов високого рівня розвитку соціально-економічних, політико-правових інститутів, піднесення політичної та правової культури античної громади закладається й якісно інший, більш досконалий формат державотворчо-ідеологічної взаємодії як прояву взаємозв'язку, що нас безпосередньо цікавить: з одного боку, односторонній вплив політичної свідомості на правову, а з іншого - симетричний зворотний вплив правосвідомості на політичну свідомість. У руслі цього формату поставала у-

нікальна державотворчо-ідеологічна матриця, що протягом певного часу свого існування робила можливим поступальний розвиток ідеології державотворення західної рабовласницької держави, яка трансформувалась у державотворчу ідеологію республіканської державності.

У контексті сказаного варто зробити наголос на тому, що внутрішній світ теоретично обґрунтованої практичної свідомості творців тих чи інших державних організмів античної цивілізації, як і країн Стародавнього Сходу, багато в чому був схожий на навколишню державно-владну дійсність тих далеких часів, кореспондуючись у загальних рисах з особливостями розвитку державної влади епохи античності [4, с. 141-142], владні носії якої під час здійснення своїх державотворчих справ керувалися відповідним різновидом державотворчого ідеологічного явища: ідеологією державотворення західної рабовласницької держави. У зв'язку із цим мусимо нагадати, що наприкінці II тис. до н. е., про що вказується й у гомерівських поемах, в античному світі спостерігалася порівняно спільна тенденція до посилення влади царя, що призвело до виникнення ряду давньогрецьких і давньоримських монархій. При цьому державно-владні відносини розвивалися шляхом активізації легітимного одностороннього впливу суб'єкта державної влади на її об'єкт і нелегітимного зворотного впливу цього об'єкта на його суб'єкт, яка протікала в стихійній формі. Такий розвиток державно-владних відносин був зумовлений об'єктивно існуючим взаємозв'язком між суб'єктом і об'єктом влади в державі. Унаслідок багаторазового зворотного впливу об'єкта державної влади на її суб'єкт як прояву зворотного зв'язку між ними, а цьому, до речі, сприяло зростаюче протиріччя між індивідуально-груповими і суспільними інтересами, у Стародавній Греції та Стародавньому Римі відбувалося знищення царської влади, що іноді навіть супроводжувалось убивством самого царя як вищого владаря й верховного керманіча.

Усунення з античної авансцени монархії призвело до утвердження в часи грецько-римської давнини республіканського устрою й укорінення полісної системи організації держави, що існувала аж до епохи кризи та розпаду рабовласницького суспільства. Утім, на ранньому етапі республіканського буття демократичний потенціал, притаманний полісній системі, що відкрито передбачала елементи безпосередньої демократії (наприклад, Народні збори та ін.), не отримав через низку об'єктивних причин повного розвитку. Надалі процес демократизації державно-політичного життя в античних містах-державах супроводжувався загостренням боротьби між аристократією, що тримала у своїх руках владу й прагнула законсервувати старі полісні порядки, і народом (демосом), який усе більше усвідомлював свою громадянську єдність та у зв'язку із цим активізував свій вплив на владного суб'єкта (аристократію). Результатом такої боротьби - евпатридів і демосу в Афінах, патриціїв і плебеїв у Римі тощо - стала серія законодавчих реформ, що підірвали монополію аристократії в органах державної влади й створили основу для розвитку демократичних інститутів. Такими інститутами, що репрезентували органи державної влади, в античному світі змогли стати: в Афінах - Рада (Буле), Народні збори (агора) і виборні посадові особи (стратеги, архонти та ін.); у Римі - Народні збори (коміція), Сенат і Магістратура. У межах їхнього силового поля в античному просторі-часі, зокрема у грецьких містах-державах, поступово формувалася така модель розвитку державно-владних відносин: активізація легітим-

них односторонніх дій суб'єкта державної влади на її об'єкт як прояв одностороннього зв'язку між державно-владним суб'єктом і його об'єктом, з одного боку, і легітимних зворотних дій об'єкта на суб'єкт цієї влади як прояв зворотного зв'язку між ними, з іншого. Причому активізація зворотних дій владного об'єкта на його суб'єкт здійснювалася через різноманітні демократичні процедури, серед яких, перш за все, вибори, що прямо передбачалися нормами права західної цивілізації періоду сивої давнини. Як бачимо, у період розквіту античного світу, коли спостерігається відносно високий рівень розвитку соціально-економічних і політико-правових інститутів у Стародавній Греції та Стародавньому Римі, розвиток державної влади відбувався шляхом активізації легітимної взаємодії суб'єкта й об'єкта державно-владних відносин. І ця взаємодія, звісна річ, найбільш повно відображала об'єктивний взаємозв'язок між суб'єктом і об'єктом державно-владного відношення, який поступово формувалася закономірний характер розвитку державної влади.

Солідарні з думкою, що причиною загибелі давньогрецької державності, зокрема Стародавніх Афін, що стали класичним зразком демократичної держави, яка ґрунтується на автономії приватного власника як повноправного члена громадянської общини, є не стільки рабство, скільки внутрішня слабкість самого державного устрою, позаяк останній, пов'язаний зі задалегідь даними територіальними та політичними параметрами, не мав простору для політичного маневру й шансу бути використаним у подальшій поступальній еволюції [1, с. 134]. Природно, що до I ст. до н. е. вичерпала себе й полісна система в Стародавньому Римі, коли став очевидним факт того, що республіка-місто не може впоратися з повстаннями рабів і не в змозі забезпечити внутрішню громадянську єдність. У таких умовах збереження республіканської системи, що була розрахована на управління державою-містом, виявлялося зайвим, непотрібним, таким, що неабияк стримувало наявну державно-політичну дійсність. А тому на зміну республіці, що перетворилася до I ст. до н. е. у світову державу, приходить імперія (Римська імперія), яка на пізніх етапах свого існування остаточно пориває з республікансько-полісною демократією й усе більше набуває, особливо у східній своїй частині, рис середньовічної державності. Державно-владні відносини в Римській імперії знову, як і багато століть тому, у період царів, починають розвиватися шляхом активізації легітимного одностороннього впливу суб'єкта державної влади на її об'єкт і нелегітимного зворотного впливу об'єкта на суб'єкт цієї влади, здійснюваної в стихійній формі.

Згодом падіння Західної Римської імперії (V ст. н. е.) ознаменувало крах античних державно-політичних порядків і, відповідно, ідеології державотворення західної рабовласницької держави, а разом із тим загибель античної цивілізації, яка, безумовно, являла собою одне з найвищих надбань Стародавнього світу. На зміну античності з об'єктивною необхідністю наближалася середньовіччя, за часів якого західноєвропейське суспільство надовго було відкинуто назад і вимушено було робити новий виток політичного розвитку від примітивних протодержав до доволі великих, конгломеративних "варварських" королівств, а в кінцевому рахунку - до централізованих національних держав [1, с. 245-246]. Думається, що такий історичний перебіг був цілком природним, адже, як слушно зауважував один із знаних державотворчих ідеологів, "...уявляти собі, що всесвітня історія йде плавно й акуратно вперед, без велетенських іноді стрибків назад, недіалектично, ненауково, теоретично неправильно" [5, с. 6].

Висновки

1. Взаємозв'язок політичної та правової свідомості в умовах існування соціально-неоднорідного суспільства західної цивілізації періоду античності обумовлював взаємодію двох позначених форм суспільної свідомості, що відбувалася у форматі одностороннього впливу політичної свідомості на правову свідомість (перша форматна лінія державотворчо-ідеологічної взаємодії) і водночас переважно асиметричного зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість (друга форматна лінія), у чому й полягає найбільш загальна особливість прояву такого взаємозв'язку, а разом із тим і розвитку ідеології державотворення в античну добу.

2. Указаний формат означеної взаємодії створював оригінальну античну державотворчо-ідеологічну матрицю, у межах якої закономірно стверджувалася ідеологія державотворення, формуючи в процесі свого розвитку відповідний різновид державотворчого ідеологічного явища, а саме: державотворчу ідеологію західної рабовласницької держави. Цією ідеологією як теоретично обґрунтованою практичною свідомістю й керувалися державотворці античності, носії державно-владних повноважень, створюючи, перетворюючи, удосконалюючи класичні античні державні форми.

3. У період розквіту античності - за умов високого рівня розвитку соціально-економічних, політико-правових інститутів, піднесення політичної та правової культури античної громади - закладається більш досконалий формат державотворчо-ідеологічної взаємодії як прояву взаємозв'язку двох вищезазначених форм суспільної свідомості: односторонній вплив політичної свідомості на правову свідомість (з одного боку) й симетричний зворотний вплив правосвідомості на політичну свідомість (з іншого). У руслі такого формату поставала унікальна державотворчо-ідеологічна матриця, що протягом певного часу свого існування робила можливим поступальний розвиток ідеології державотворення західної рабовласницької держави, яка поступово трансформувалася в державотворчу ідеологію республіканської державності.

4. Розвиток державної влади в античну добу здійснювався, як правило, шляхом активізації легітимного одностороннього впливу державно-владного суб'єкта на його об'єкт і нелегітимного зворотного впливу цього об'єкта на наявний владний суб'єкт, який відбувався в стихійній формі. Така модель розвитку державно-владних відносин, що чітко фіксується на ранніх етапах існування країн Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, а також у Римській імперії, відображала в загальних рисах найбільш істотні особливості прояву взаємозв'язку між суб'єктом і об'єктом державної влади в античну добу й відповідала в цілому тогочасній державотворчо-ідеологічній матриці, у межах якої формувалася ідеологія державотворення західної рабовласницької держави, якою керувалися на Заході суб'єкти державного будівництва сивої давнини.

5. Водночас розквіт античної громади, який супроводжувався відносно високим рівнем розвитку соціально-економічних і політико-правових інститутів, сприяв формуванню й підмурків нової моделі розвитку державно-владних відносин (у Класичній Греції, Римській республіці), яка полягала в активізації легітимної взаємодії відповідного владарюючого суб'єкта та його об'єкта, що найбільш повно відображало взаємозв'язок між ними, і яка досить вдало співвідносилася із державотворчою ідеологією республіканської рабовласницької державності, що тільки-но пробивала собі шлях у духовних об'єктах державно-організованої людської спільноти.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрям-

ку - продовження концептуального аналізу закономірностей розвитку ідеології державотворення на різних етапах історії, зокрема, специфіки вияву відповідного взаємозв'язку в часи середньовіччя й Відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. История государства и права зарубежных стран : в 2 ч. / [О. А. Жидков, Н. А. Крашенинникова, В. А. Савельев и др.] ; под общ. ред. О. А. Жидкова, Н. А. Крашенинниковой. - М. : Норма, 2003. - Ч. 1. - 624 с.
2. История политических и правовых учений / [Е. А. Воротилин, О. Э. Лейст, И. Ф. Мачин и др.] ; под ред. О. Э. Лейста. - М. : Зерцало-М, 2002. - 688 с.
3. Краснокутський О. В. Взаємозв'язок політичної та правової свідомості як закономірність становлення й розвитку ідеології державотворення / О. В. Краснокутський // Нова парадигма. - 2013. - Вип. 116. - С. 76-88.
4. Краснокутський О. В. Особливості розвитку державної влади на різних етапах історії: авторитарна та демокра-

тична моделі державного управління / О. В. Краснокутський // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. - 2008. - Вип. 21. - С. 139-145.

5. Ленін В. І. Про брошуру Юніуса // Ленін В. І. Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. видання]. - К. : Видавництво політичної літератури України, 1972. - Т. 30. - С. 1-15.
6. Михальченко Н. И. Политическая идеология как форма общественного сознания / Н. И. Михальченко. - К. : Наук. думка, 1981. - 262 с.
7. Платон. Законы // Платон. Государство. Законы. Политик / Платон ; [предисл. Е. И. Темнова]. - М. : Мысль, 1998. - С. 383-716.
8. Соціальна філософія : монографія / [Воловик В. І., Лепський М. А., Бутченко Т. І., Краснокутський О. В.]. - Запоріжжя : Просвіта, 2011. - 376 с.
9. Цицерон М. Т. О государстве / М. Т. Цицерон // Історія вчень про право і державу / [авт.-уклад. Г. Г. Демиденко ; за заг. ред. О. В. Петришина]. - 4-те вид., доп. і змін. - Харків : Право, 2009. - С. 78-81.

Краснокутський Александр,

кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры социальной философии и управления Запорожского национального университета

ОСОБЕННОСТЬ ПРОЯВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ В АНТИЧНУЮ ЭПОХУ

Статья посвящена исследованию особенностей взаимосвязи политического и правового сознания и, одновременно с этим, развития идеологии государственного строительства как специфической разновидности теоретически обоснованного практического сознания в античную эпоху. Установлено, что данная взаимосвязь в условиях существования социально-неоднородного общества западной цивилизации периода античности обуславливала взаимодействие двух обозначенных форм общественного сознания, которое проходило в формате одностороннего влияния политического сознания на правовое сознание (первая форматная линия взаимодействия) и, в то же время, преимущественно асимметричного обратного влияния правосознания на политическое сознание (вторая форматная линия), в чём и заключается наиболее общая особенность проявления этой взаимосвязи, а вместе с тем и развития идеологии государственного строительства в античную эпоху.

Ключевые слова: политическое сознание; правовое сознание; идеология государственного строительства; государственная власть; античность.

Krasnokutskyi Oleksandr,

Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Doctoral student of Department of Social Philosophy and Management of Zaporizhzhya National University

THE SPECIFICS OF MANIFESTATIONS OF THE INTERRELATION POLITICAL AND LEGAL CONSCIOUSNESS IN ANTIQUITY

Analysis of regularity of the ideology of state-building, analysis of specificity of the manifestation of this regularity at different stages of history, in particular, in antique times, - important components of research of the problem of formation of this ideology. The purpose of the article - investigate the specificity of manifestations of the interrelation political and legal consciousness, and, at the same time, the development of the ideology of state-building as a particular species of theoretically informed practical consciousness, which was used by the creators of state forms in antiquity. The study is based on the principles of materialist dialectics, historicism, formational and civilizational approaches. The obtained results of a study that summarize the scientific novelty can be formulated in the form of abstracts: a) identified two lines of ideological interaction on state building in antiquity; b) formed a theoretical model of ideological matrix of state-building of antiquity. Specificity of manifestations of the interrelation political and legal consciousness in antiquity - is the existence of two lines of ideological interaction in the field of state-building in a state-organized society: the first line - the unilateral influence of political consciousness on the legal consciousness; the second line - predominantly the asymmetric inverse influence of legal consciousness on political consciousness. These two lines of ideological interaction (the unilateral influence of political consciousness on the legal consciousness and predominantly the asymmetric inverse influence of legal consciousness on political consciousness) have created original ideological matrix of state-building. Within this ideological matrix of state-building in antiquity formed corresponding view of ideological phenomenon - the ideology of state-building of western slave state.

Keywords: political consciousness; legal consciousness; the ideology of state-building; state power; antiquity.

REFERENCES

1. Zhidkov O. A., Krasheninnikova N. A., Savelyev V. A. (2003), *History of state and law of foreign countries*, Norma Publ., Moscow, part 1, 624 p. (rus).
2. Vorotilin Ye. A., Leyst O. E., Machin I. F. (2002), *History of political and legal doctrines*, Zertsalo-M Publ., Moscow, 688 p. (rus).
3. Krasnokutskiy O. V. (2013), The interrelation of political and legal consciousness as regularity formation and development of the ideology of the state building, *New paradigm*, 116, pp. 76-88 (ukr).
4. Krasnokutskiy O. V. (2008), Features development of state power at different stages of history: authoritarian model and democratic model of state governance, *Culturological herald: scientifically and theoretical yearbook of Lower Dnieper*, 21, pp. 139-145 (ukr).
5. Lenin V. I. (1972), About the Junius pamphlet, in V. I. Lenin, *The Complete Works*, Political Literature Ukraine Publ., Kyiv, vol. 30, pp. 1-15 (ukr).
6. Mikhalchenko N. I. (1981), *Political ideology as a form of social consciousness*, Naukova dumka Publ., Kiev, 262 p. (rus).
7. Platon (1998), Laws, in Platon, *The State. Laws. Politician*, Mysl Publ., Moscow, pp. 383-716 (rus).
8. Volovyk V. I., Lepskiy M. A., Butchenko T. I., Krasnokutskiy O. V. (2011), *Social Philosophy*, Prosvita Publ., Zaporizhzhia, 376 p. (ukr).
9. Tsitseron M. T. (2009), About the State, in H. H. Demydenko (author and compiler), O. V. Petryshyn (Eds.), *History of doctrines of the law and the state*, Pravo Publ., Kharkiv, pp. 78-81 (ukr).

© Краснокутський Олександр
Надійшла до редакції 29.04.2014

УДК 101.1:316

ПАСЬКО ЯРОСЛАВ,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології
Донецького державного університету управління*

ПОСТРАДЯНСЬКА МОДЕЛЬ ПАМ'ЯТІ: ЗІТКНЕННЯ ДИСКУРСІВ

У статті розглядаються нормативні виміри національної пам'яті, а також проблеми, що пов'язані з пострадянською моделлю пам'яті та її концептуалізацією в українському суспільстві. Автор фокусує увагу на соціальних та культурних детермінантах, процесах формування та розвитку радянської моделі пам'яті, її втіленням в радянському та пострадянському світі. Дослідник зачіпає проблему зіткнення радянського та пострадянського дискурсів в контексті формування ідентичностей. Дослідження актуалізує дискурсивні проблеми, проблематику цінностей у ракурсі різних фреймів пам'яті та належності до певної соціокультурної традиції, її сумісності з вимірами моралі, збереження правових норм, соціальної відповідальності, солідарності та відкритості до змін. Синтезуючи різні підходи до цінностей, до розвитку соціальних інститутів автор досліджує роль і значення змін в Центральній Європі у процесі реконструкції національної пам'яті в Україні. У статі концептуалізується значення культурних та правових підвалин в процесі соціальної реконструкції, які формують базові підвалини історичного сприйняття різних соціальних страт та прошарків. Відзначається, що слабкість правових підвалин, неповага до законів, традиції революційної доцільності є серйозними перешкодами для імплементації центральноєвропейської моделі історичної пам'яті, важливої для започаткування комплексних змін у кордонах Європейського Союзу. У цих умовах метою демократичних соціальних груп є створення позитивних умов для еволюції та комплексної трансформації історичної пам'яті на основі інтеріоризації спільного з Європою історичного досвіду, символічного та ціннісного спадку. Важливим для автора статі є також формування громадянського суспільства як важливої універсалиї для формування спільної пам'яті.

Ключові слова: пострадянська пам'ять; моральний дух; моральні цінності; права людини; європейська пам'ять; Центральноєвропейський дискурс; відновлювальне правосуддя; виконання законів; солідарність.

In the paper the author will focus on the legal and moral dimensions of post soviet thinking, as well as the rules, principles and foundations that are problematic in the

development of historical memory in Ukraine and Central European countries. It will be argued that European integration within the context of the European Union create